

krije se nam prav nič presenetljiva resnica, da vsa ta visoka filozofska in psihološka razglabljanja niso nič drugega kakor v filozofsko meglo zavita uvodničarska modrovanja. Čeprav se dr. Veber huduje na znanstvenike, ki so v službi politike, vendarle se je tudi sam do vratu pogreznil v politiko. Vprašanje je le, kateri politiki služi.

Če bi že založnik in tiskarna ne kričala dovolj glasno, komu služi Vebrova filozofija, tedaj bi našli ključ za razumevanje Vebrovega mesta v našem javnem življenju v teh Vebrovih stavkih:

»Zato se ista krščanska misel obrača drugače na 'izobražence' in zopet drugače na 'preprostega' človeka; drugače se razširjuje pri civiliziranih narodih in drugače pri divjaških plemenih.« (o. c., str. 222.)

In prav Vebrova filozofija je že nekaj časa ena tistih oblik, v katerih se krščanska misel obrača na izobražence, da bi jih pridobila ali pa utrdila v nazorih. Ker pa je — kakor smo videli — tesno povezana s politično stranjo slovenske krščanske misli, zato je tudi njeno kapitulantstvo v narodnem vprašanju samo odsev tiste pogubne politike, ki jo je najodgovornejša slovenska stranka vodila v zadnjih letih in ki je bila samo nadaljevanje za slovenski narod škodljive politike, začete pred desetimi leti. Če hočemo torej obvarovati slovenski narod vseh škodljivih vplivov, tedaj moramo podpisati z obema rokama Vebrovo zahtevo, ki pravi:

»Tudi taki ljudje so in biti morajo: ali vsaj iz javnega življenja bi morali biti definitivno izločeni!« (o. c., str. 131.)

ZAPISKI OB ČRNEM MORJU

B. BORKO

Na vseh poteh v zadnjih letih mi je z neko nevrastenično trdovratnostjo prihajal v spomin stavek, ki je z njim začel André Germain l. 1924 izišlo knjigo »Pèlerinages européens«: »Il fait lourd, il fait sombre sur notre vieille Europe...« Poslušal sem ga iz ritma avtomobila, ki je malo pred septembrskimi dogodki brzel z menoj po sudetskem ozemlju; mislil sem nanj lani v mesečini na Jonskem morju; spomnil sem se ga v snežnem metežu na praških ulicah tistega marčevega dne, ko so nemške čete zasedale prestolnico dan, poprej razpadle Češko-Slovaške. Zazvenel mi je nenadno, po neprespani noči, v osvežujočem jutru ob obali Črnega morja, ki je butalo s svojim temnosinjim valom ob kamen, kamor sem sedel in z rokama podprl utrujeno glavo. Hotel sem se spominjati, kako se Črno morje odraža v poeziji Puškina. Medtem ko sem v spominu skandiral njegove verze: »Proščaj svobodnaja stihija, v poslednj raz peredo mnoj« so se mi misli obrnile od slovesa z morjem k vprašanju jutrišnje usode te naše Evrope, ki se je pravkar pripravljala za odločilni vojni konflikt. In na mah je prinesel spomin odnekod, kakor morski val školjko, Germainov stavek, ki je prihajal v zavest počasi kakor verz in otožno kakor melodija, vsiljivo pojoča v duši tedaj, ko nam živci drhte v bolestni razdraženosti.

Bilo je na koncu moje junijske poti po Bolgariji; zadaj za hrbtom je ležala Varna, podobna zadnjemu podaljšku bronhij, skozi katera ta dežela diha v svet.

Tako sem presedel sam in zamišljen celo uro ali še več, oči uprte v brezbrežno morsko daljavo, nemiren in vzvalovan kakor ta gladina, ki je zaman vsiljevala duhu tisto pomirjenje, kakor nam prihaja od elementarnih in večnih stvari. Zazrl sem se v linijo, kjer se voda združuje z nebom, v to brezizrazno geometrično potezo na obodu vidnega kroga; zdela se mi je v tem hipu enako nepremična in skrivnostna kakor zadnja linija smrti v notranjem vidnem krogu našega duha.

Od optične realnosti je iskra misli neugnano preskakovala po žicah razdraženega živčevja k realnosti te naše bolne in nesrečne celine, ki mi je o nji dolgo in odmevajoče pel v duši Germainov težki stavek, zveneč v mollu kakor šum valov pred menoj in v svoji vizionarni vsebini ves temnosinji od njihove barve. Da, na obali Črnega morja, tega velikega bazena vzhodne Evrope, s pogledom tja, kjer leži na nevidnem koncu Rusija, sem moral trdovratno misliti na Evropo. Mi, generacija velike vojne, smo zares verovali vanjo in nočemo niti danes pokopati zadnje iluzije o nji. Verujemo, da se poraja počasi in trudoma iz svojih geografskih in zgodovinskih dejstev, iz svoje civilizacije, iz svoje kontinentalne usode. Poraja se v nasprotjih in protislovjih kot sinteza svobodnih in enakovrednih domovin, kot zadnja dopolnitev dozorelih malih in velikih narodov, kot zahteva novega reda in novih življenjskih nujnosti.

Prav na teh tleh so se že večkrat križale tiste njene silnice, ki jih v svojem diplomatskem jeziku imenuje »interesne sfere«. Spomnil sem se, kako je med svetovno vojno osvojila črnomorski prostor sila, ki pravkar raste v smeri iste dinamične črte; spomnil sem se diplomatskega ozadja krimske vojne, ko so se na obrežju tega velikega ruskega jezera dramatično sekale ekspanzivne smeri vzhodne in zahodne evropske polute. Ta temnosinja voda je ena izmed meja dveh, danes morda še nespravljivih evropskih polovic, ki sta v tisočletnem boju že od tedaj, ko je vzhodna poluta lila v smer proti zahodni barbarsko kri napadalnih plemen.

Dogledati drugi breg Črnega morja, dojeti ga fizično in duševno: kaj bi dal za ta smoter! Sedaj sem samo sedel na vodni meji te nekam skrivnostne evropske polute in vrtal z vprašanji. Kam raste vzhodni velikan onkraj Črnega morja? Kakšni bodo njegovi prijemi čez nekaj let, ali čez pol stoletja, kakšni sredi ena in dvajsetega stoletja, ki bo našim zanamcem morda posinilo kakor lepo jutro po ekvinocialnih nevihtah in apokaliptičnih katastrofah našega stoletja? Kako bi mogla biti brez njega, tega političnega računa z mnogimi neznankami, ustvarjena tista evropska skupnost, ki morda leži že kot embrij pod nemirnim srcem sodobnosti in ki se prav sedaj oglašča z mučnimi krči, z nenormalnimi porodnimi popadki? Kako naj bi bil ustvarjen nov evropski red brez tega jezera ljudstev, ki jih njihova zgodovina gnete v novo enoto? In kakšen duh veje nad njegovimi še vedno skrivnostnimi vodami? Ni li njegovega melodičnega šepeta zajel Puškin v svoje s slovansko dušo prežete verze, Dostojevskij v svoje podobe duševnega brezna, Tolstoj v svoje umetniške in verske vizije?

Prisluhnil sem z vso dušo morju, ki me je jelo počasi vendarle pomirjati; pomagalo mi je, da sem našel nekaj objektivnih točk in vdušil krike razbolelega jaz, ki s poslednjim naporom varuje pred prividom smrti ničemernega individuja v meni. Dejal sem temu zbeganemu smrtniku v sebi: Nič se ne more zgoditi, kar bi nerojenim, bodočim vzelo možnost svetlejšega življenja nego je to naše v mračni grozi viharjev, na robu prepadov. Našemu rodu in prvim rodovom zanamcev je dano, da napajamo s svojo krvjo in naposled plačamo z neizogibno vročično smrtjo rast te bodočnosti, ki jo nosimo v sebi kot bolesten smisel našega

dejanja in nehanja, naših slutenj in nadej. Poginili bomo v blodnjah bolezni, ki se neugnano stopnjuje, v jecljanju besed, ki bodo šele zanamcem pele z melodično ubranostjo in se jim razodevale v vsej svoji rodovitni in žlahtni teži...

Na obali Črnega morja sem skušal duhovno dogledati in prečistiti svoje doživetje Bolgarije. Videti sem jo hotel skozi spekter svoje duše, občutiti v sebi življenjski dih dežele, ki je v teh dneh stopila pred mene jasnejše kakor kdaj koli prej v imaginarnih ali resničnih srečanjih.

Prepotoval sem dobršen del Bolgarije. Videl sem kos njenega zahoda, ki se preliva brez očitnejših prehodov v reliefu velikega gorskega masiva v jugoslovanska tla. Videl sem njen jug in vzhod, kos njenega severa. V juniju je bila v vsej deželi žetev. Mikalo me je, da bi na kakšni kmečki postaji izstopil iz vlaka. Nagla vožnja kaže popotniku samo najsplošnejšo površino, daje najpreprostejše spoznave. Hotel bi v tej korenito agrarni deželi občutiti zemljo, pobožati klasje, ki so ga vezale dekliške roke, prodreti v ritem dela, ujeti kakšno sled obrednosti žetvenega dela. Moral sem se zadovoljiti z bežnimi podobami in v njih iskati odtenkov v pokrajini in ljudski noši, v slogu hiš in v ritmu dela na poljih sofijske okolice in trakijske ravni, pod Balkanom in na planoti proti Črnemu morju. Pokrajinsko je ta dežela mozaik gorskih in ravninskih tipov, severne in južne prirode, kontinentalnih in primorskih krajev: vse to na sorazmerno majhnem prostoru. Za neveliko deželo je taka pitoresknost znatna prednost; prenešana iz estetike v gospodarstvo pa nalaga množico vprašanj.

Od pokrajin imam pred očmi dolgi hrbet Vitoše, ki se pod njo beli Sofija, nekoliko Gorenjski podobne kraje pod Rilo, divje skale Rodopov, štrleče nad široko razjedena korita hudournikov in rek, krasne gorske trate in hajduške gozdove v gorovju Balkana. Vidim pred seboj z belo ali rdečkasto barvo zaznamovane bregove v bližini Črnega morja, ki so po oblikah in barvnih odsevih zlasti proti večeru taki, da jih vprašuješ, kaj se pogovarjajo z morjem v daljavi; če ne bi vedel za morje, bi ga bil po teh potezah zaslutil. V posebnem spominu imam trakijsko ravan okrog Plovdiva, opasano s široko Marico; ta tla govore starinski simbolni jezik in vznemirjajo domišljijo z epičnimi podobami iz davne preteklosti, ko so Slovani rušili spomenike grške kolonistične kulture in rimskega organizacijskega reda. Trakijska kultura je nedvomno vplivala na prvo duhovno oblikovanje Slovanov, ko so v trakijska tla kot njihovi novi gospodarji potiskali svoje lesene pluge. Sicer se pa bolgarska polja zde nekam drugačna od slovenskih, od hrvatskih, od moravskih ali čeških; zakaj, ne bi mogel povedati. Ali so v tem kvalitete zemlje in podnebja, razporeditev kultur in način obdelovanja, ali pa je to samo refleks nečesa neznanega, kar ti veje od zemlje in ljudi v vsaki novi pokrajini? V bolgarskih poljih sem občutil nekaj antičnega, prakmečkega.

Izmed mest so me najbolj zamikala: Sofija s svojim epigonskim in eklektičnim, vendar smotrnim urbanizmom, ki je v nekaj desetletjih skoraj docela spremenil njen videz; nekdanja rumelijska prestolnica Plovdiv s posebno slikovito lego; staro Trnovo na čudovitih skalah ob prepadih rumene Jantre in čnomorsko središče te dežele Varna. Bolgarska mesta kažejo zmes novejših zapadnih slogov in bizantinsko-turškega mestnega stila preteklosti; vsa še imajo rustikalni nadih in vidijo prav v tem svojo vrlino, ki ne dopušča preostrih in bojnih razločkov med mestom in kmeti. V družbi znanega kiparja sem si ogledoval v Sofiji nekatere primere sodobne arhitekture, ki se skuša tako približati bolgarski svojstvenosti, da tu in tam olepšuje stvarnost današnjega stila z vnašanjem nekaterih, bolj skromnih in večidel dekorativnih znakov domačega okusa. Kakor koli je v

nekaterih mestih, zlasti v Plovdivu in Tinovem, mnogo sledov balkanskega in sploh vzhodnega stila, se skušajo nove stavbe nekam demonstrativno izločiti iz te tradicije; Bolgari hočejo, da bi bila tudi mesta priče njih zavestnega poevropljanja. Žal da sem na vsej poti videl vasi samo zdaleč in površno in imam o njih komaj filmske vtise. V tej deželi bi moral človek preživeti vsaj teden dni na vasi, da bi dobil prve določnejše pojme o živem jedru Bolgarije: to jedro ni mesto, marveč vas.

V sedanjih časih so zanimivi predvsem ljudje in skoraj samo ljudje. Da, na potovanju spoznaš samo ljudi, ne pa narod. Kdo bi smel verjeti, da je spoznal narod, ko je preživel nekaj tednov na njegovih tleh? Narodi spoznavajo tudi sebe počasi, trudoma, po mnogih izkušnjah, skozi dela svojih genijev, skozi sence svoje politike; vse, kar ve povedati o narodu tujec, je bodisi ponavljanje že povedanih, nepopolnih in nezanesljivih vtisov, bodisi nekulturno posploševanje izkušenj s posameznimi ljudmi.

Kazalo bi pripovedovati o njih, teh posameznikih, ki se z njimi srečujejo naša pota in ki nam nehote predstavljajo svoj narod. Toda taki doživljaji so večidel občečloveški in ker gre skoraj izključno za intelektualno plast, ne razodevajo kakšne znatnejše narodne značilnosti.

Vzlic temu bi morda smel po teh stikih zapisati, da bolgarskega človeka označuje predvsem nekaka rustikalnost, ki jo odkrivaš v vsem, kar je in kar hoče biti. Ne bi hotel reči: kmečkost, ker bi bilo preblizu nečemu konkretnemu. Rustikalnost je notranji življenjski stil človeka iz agrarne dežele, nekak ritem duše, barva, ki jo dobivajo njegove predstave o svetu, skratka nekaj, kar je neutajljiv delež okolja, kolektivna sestavina individuja, ne pa zadeva njegove samoodločbe. Rustikalnost je spodnji tok vsega javnega življenja, močan stimulanjski faktor tvorne kulture in osrednja misel gospodarskega reda v deželi, katere največja industrija je zemlja.

Rustikalen človek kot kolektiven tip je svojska zmes materializma in mistike. Kmet, ki ima opraviti z zemljo, vidi življenje v njegovi konkretni podobi; le-ta pa mu ne zadošča za razlago vseh pojavov in si mora na tej materialni podlagi (zemlja, vas, škodljivost in koristnost i. dr.) ustvariti nadnaravni svet, svet svojega »ignoramus et ignorabimus«. Bolgarski človek je v bistvu materialističen v kmečkem smislu, se pravi: nagnjen h konkretnemu gledanju, h kalkulaciji škode in koristi; njegova etika je toliko krščanska kakor etika vseh narodov s krščansko tradicijo, vendar za razliko s Slovenci manj podprta z mističnimi verovanji in konfesionalnim formalizmom.

Bolgarska rustikalnost je do neke mere psihološka posledica maloposestniške in srednjeposestniške narodne strukture, posledica pomanjkljive, še premlade meščanske tradicije ter nedostajanja močnejšega vpliva proletariata. Ne bi hotel meriti in tehtati dobrih in slabih strani takega narodnega značaja; treba pa jih je ugotoviti. Iz take socialne strukture potekajo nekatere druge lastnosti: delavnost, skromnost in varčnost bolgarskega malega človeka. Ogromen, morda na vsem svetu izreden razmah zadružništva v Bolgariji ni samo posledica smotrnega prizadevanja nekaterih bistrih voditeljev tega naroda, marveč tudi posledica ugodnih pogojev, ki so dani prav s to psihološko dispozicijo bolgarskega človeka, z njegovo maloposestniško mentaliteto, z njegovim čutom za drobno delo. V Bolgariji sta danes več ko dve tretjini naroda organizirani v produktivnih in konzumnih zadrugah. Zadruge so zgradile ogromne palače, vzdržujejo svoje hotele,

financirajo velika javna dela, sodelujejo s kapitalom in organizacijskim aparatom pri vseh važnejših preosnovah gospodarskega in kulturnega življenja. Bolgarsko zadrugištvo je posebna, na zapadnih metodah zgrajena in z lahnim slovanskim misticizmom navdahnjena oblika kolektivizma in gospodarske socializacije. Plast posredovalcev med producentom in konzumentom postaja čedalje tanjša, dobiček proizvodnje in prodaje gre že v znatnem delu za obče namene, zlasti za meliorizacijo tal, za racionalizacijo obdelave in za zboljšanje orodja. Zadrugištvo je poleg države največji reformni činitelj v Bolgariji; dualizem družbe, ki je zastopana v zadrugah, in države, ki jo uveljavlja gospodarska politika vlade, uspešno nadomešča avtonomni sistem ter dopušča kombinacijo obeh sil pri reševanju velikih javnih vprašanj.

Tako je bolgarski človek, najsi bo v etičnem smislu še tolik individualist, v socialnem življenju bliže današnjemu ruskemu kolektivnemu redu, kakor pri katerem koli drugem slovanskem narodu. To zблиževanje se kaže tudi v vplivih, ki ga imajo nekateri sovjetski socialni eksperimenti na reforme bolgarske agrikulture. Govoril sem o tem s starejšim publicistom, ki je bil nekoč učenec Charlesa Gida. Pripovedoval mi je o četrletki, ki jo je uvedel novi bolgarski poljedelski minister. Četrletka je bolgarskim razmeram prilagojena imitacija ruske petletke. Njen namen je isti: dvigniti produkcijo in z njo povišati povprečni življenjski standard. Načrti za tako povzdigo so sestavljeni s strokovnjaško smotrnostjo in njih izvedba je izročena obema silama bolgarskega gospodarstva: državi z njenim upravnim aparatom in zadrugam z njihovo organizacijsko mrežo. Predvsem gre za novo, smiselnejšo razdelitev agrikolturnih produkcijskih področij, z druge strani pa za temeljito komasacijo kmečke posesti, za večjo racionalizacijo obdelave in s tem za povečanje donosa. Dalje bodo skušali z uvedbo stalnega umetnega naplavljanja izključiti iz bolgarskega gospodarstva ogromni minus poletne suše. Dandanes znaša povprečni letni dohodek na osebo 4500 levov; v štirih letih se mora z reformo kmetijstva dvigniti na 12.000 levov.

Reforme bolgarskega kmetijstva so strukturalne. Vlada skuša odpraviti slučajnost in uvesti smotrnost tudi za ceno stoletnih navad. Kmetje v južnih krajih bodo morali gojiti predvsem industrijske rastline in kupovati žito, ki naj ga pridelujejo predvsem v krajih, kjer klimatične razmere ne dopuščajo drugih kultur. Znaten del kmetijstva v klimatično ugodnih krajih se spreminja v vrtinarstvo. Kultura vrtnic v Kazamliku sicer nekoliko nazaduje, ker se na zamejskem trgu čedalje bolj uveljavljajo sintetične vonjave, zato pa močno narašča zlasti v dolini Marice kultura jagod, ki jih na veliko izvažajo v tujino; takisto narašča produkcija in z njo izvoz zgodnjega sadja, sočivja in grozdja.

Horizontalna preosnova kmetijstva je v zvezi z vertikalno, t. j. z izboljšanjem vrst in s povečevanjem donosa. Mlad agronom na državnem vzornem posestvu mi je zatrjeval, da uspešni poskusi genialnega Rusa Mičurina, pa tudi drugi rezultati daljnosežnih sovjetskih raziskavanj v kmetijski biologiji, vplivajo počasi tudi na bolgarska reformna prizadevanja. Nove selektivne metode in drugi poskusi racionalizacije kažejo, da skuša Bolgarija dohiteti vsaj v tem pogledu najnaprednejše države. Presenetilo me je pripovedovanje nekega nacionalnega ekonoma, kako izboljšujejo kvaliteto ovčje volne. Križanje ovac po Mendlovih zakonih se jim zdi prepočasno, zato uvažajo iz Avstralije sperma samcev in ga vbrižgavajo bolgarskim samicam; to umetno oplojevanje v toliko daljavo ima prav dobre uspehe in odpira živinoreji nove možnosti.

Kamor koli stopiš v tej deželi, povsod vidiš sledove ruskega vpliva. V duhovnem življenju so Rusi nekaj desetletij po osvobojenju tolikaj obvladovali Bolgare, da bi lahko primerjali njihove vplive kulturni okupaciji. V tem prevladovanju ruskega duha pa ni bilo nič prisiljenega: je to eden redkih primerov, ko tuja kultura močno penetrira v majhen narod in mu vendar ne jemlje samobitnosti in ne pripravlja njegovih duhovnih tal za ozemeljno ekspanzijo.

V Sofiji stoji na najvidnejšem mestu spomenik Carja osvoboditelja, nekoliko dalje pa najlepša pravoslavna cerkev na Balkanu, imenovana po Aleksandru Nevskem: estetsko mogočni izraz bolgarske hvaležnosti ruskemu narodu.

Na trgu pred to cerkvijo sem govoril s starejšim Bolgarom, ki mi je dejal:

— Naš narod ni nikdar pozabil ene največjih moralnih dolžnosti: hvaležnosti do tistih, ki so mu storili dobro. To so Rusi. Res je, da so nas med svetovno vojno pognali v fronto zoper Rusijo. Verjemite mi, da je to slehern izmed nas navadnih ljudi občutil kot sramoto, skoraj bi dejal: krvoskrunstvo. Streljati na Ruse je bila celo za našega preprostega človeka najzoprnejša naloga, ki so mu jo mogli vsiliti med svetovno vojno.

V Bolgariji se v vseh srednjih šolah poučuje ruščina kot obvezen predmet. Globoke spremembe v ruski zgodovini od l. 1917 dalje niso mogle trajno pretrgati kulturnih vezi z največjim slovanskim narodom in celó reakcionarni režimi v Bolgariji niso docela preprečili kulturnih vezi s Sovjetsko zvezo. Obnovitev diplomatskih odnošajev med obema slovanskima državama ob Črnem morju je učinkovala pozitivno in nje ugodne posledice se kažejo v čedalje očitnejših oblikah. V Sofiji imajo lepo urejeno in dobro založeno rusko knjigarno, kjer prodajajo leposlovne in znanstvene knjige iz ZSSR. Uvoz knjig je kontroliran in ne dopuščajo propagandne literature, t. j. knjig, ki z agitacijskimi tendencami zastopajo komunistično doktrino. Sovjeti so nedavno priredili v Sofiji velikopotezno organizirano razstavo ruske knjige. Na bulevaru Marije Luize je kinematograf »Gloria«, ki se je v glavnem omejil na sovjetsko ruske filme. Videl sem v njem odlični zgodovinski film »Peter Veliki«, izdelan po znanem romanu Aleksjeja Tolstoja. Če je v njem kakšna tendenca, tedaj gotovo ni proletarsko-revolucionarna, marveč rusko-imperialistična s preočitnim poudarkom patriotizma.

Tradicionalni ruski vplivi se potemtakem nadaljujejo; zdaj niso več omejeni na politično področje in na literarno in sploh umetnostno kulturo, marveč segajo tudi globlje v materialno in socialno kulturo, čeprav so sicer razvojne linije obeh narodov povsem samostojne in prilagojene dani politični in gospodarski stvarnosti.

Dolgo sem stal ob Črnem morju in se s Puškinovim verzom poslavljal od njegovih večernih vod. Z vrta kazine ob obrežju so se pravkar razlivali vabljivi zvoki Smetanove ouverture, ki jo je igrala mornariška godba; v lahнем, čistem, rožnato navdahnjenem ozračju so kričali galebi in morje se je predalo čudovitemu miru. Postaló je zrcalno in pripravljeno, da sprejme vase podobo zvezdnega neba. Nič ni tako večnega in stalnega in vendar nič tako slovesnega, kakor zrcaljenje neba na morski gladini, podobno tesni združitvi dveh prvinskih neskončnosti.